

SÁNTHA ATTILA

AZ „ÖRDÖGI ÁRMÁNYOS” KLÉZSÉN

A Moldvában, Klézse faluban, annak is Túkszer nevű falurészén lakó, 66. életévét taposó Duma-István Andrással beszélgetvén egyszer azt találtam mondani nem éppen hízelgően, hogy valaki erősen ármányos. Azonnal felcsillant a füle (merthogy telefonon diskuráltunk), hogy ezt mióta nem hallotta, pontosabban gyermekkora óta. Pedig sokat mondogatták neki, hogy ne legyen olyan ördögi ármányos, azaz ne diktálja másnak, mit csináljon, ne legyen akaratos. Még a papot is ármányosnak mondták, ha mindent meg akart mondani a falunak, hogy mi hogyan legyen.

András szerint a szónak van egy másik jelentése is: mikor gyermekkorában városi ruhába öltöztették, hogy bemenjenek a városba, a nagyanyja így kiáltott fel: „milyen oláh kölykünk van!” (értsd: milyen városias kinézetű), valaki mellette ezt úgy fokozta, hogy „milyen ármányos kölyök!” Az *ármányos* jelent a többiből kiemelkedő, nem kevélykedő, hanem bátor embert is, a jelzőt szintén használták az azt kiérdemlő tisztségviselőkre.

Értetlenkedésemre, hogy ez nem lehetséges, az első jelentésben a szó negatív, a másodikban egyértelműen pozitív, finoman leszékelyezett (ezen ő a fafejűt értette).

Ezek után megnéztem, mit mondanak tudósaink a szóról. A Czuczor–Fogarasi-féle szótár szerint az *ármányos*nak két jelentése van: 1) „Gonosz, furfangos, alattomos cselszövő. 2) Szelidebb ért. dévaj, pajkos, csintalan, kópé, tréfás, szóval olyan ember, kinek elmés leleményességén nehéz kifogni. Ejnye az ármányos beh megréfélt! Ármányos fiú vagy te öcsém!” (Nocsak, gondoltam, mégis igaza van András barátomnak!) Az *ármány* címszó alatt adják meg a szó eredetét: „Többek véleménye szerint egy a persa *ahriman* vagy *ahraman* vagy *ahрман* vagy *ahrima* szóval, melynek megfelel a zendben: *anhrómainju* am. rosszat forraló vagy ártó szellem.”

A TESz. 1967-ben megjelent első kötete az *ármányos*ról azt tartja, hogy a német *armmann*, *arman* ’paraszt, jobbágy’ szó átvétele, annak továbbképzése, az *ármány* pedig az *ármányos* melléknévből való elvonás eredménye, perzsa és török származtatása téves.

1971-ben viszont megjelenik Fehértói Katalin tanulmánya, amely alapján teljesen el kell vetnünk a fenti etimológiát, mivel meggyőzően bizonyítja, hogy másfelé kell keresgélni: az *ármás* ’fegyveres’ és *zsákmányos* szavaink körül: „Két ellentétes »előjelű« embercsoport állt tehát egymással szemben

a XVII. században. Egyfelől a zsákmányoló, kóborló, rabló katonák, kiket a nép *zsákmányosok*nak csúfolt, másfelől az ellenük fellépő *ármások*, az őket üldöző parasztvármegye fegyveresei, hadnagyai, tisztjei, akiket viszont a katonák csúfoltak *ármányosok*nak. A hivatalos jelentésű *ármásból* a zsákmányos analógiájára alakulhatott ki a pejoratív árnyalatú *ármányos*” (Fehértói 1971: 432–9). (Ezek után több mint meglepő, hogy Zaicz Gábor 2006-os Etimológiai szótára az *ármány* címszó alatt továbbra is a TESz. hibás etimológiáját tartja fenn...)

A Duma András által megadott második jelentés ’takaros, a többiből kiemelkedő’ összefügg azzal, hogy „az *ármás* és *ármányos* a kuruckorban egy és ugyanazon fogalom jelölője: parasztvármegyei fegyveres »rendőr«” (Fehértói). Amikor Andrást a szülei szépen felöltöztették ünneplőbe, és *ármányosnak* nevezték, akkor igazából az *ármás* ’szépen felöltözött fegyveres, csendőr’ jelentéstartalmára gondoltak. (Az *ármás* egyébként román eredetű szó: *armaş* ’fegyveres’, mint Fehértói is helyesen megjegyzi.)

Ugyanide vezethető vissza a ’többiből kiemelkedő, nem kevélykedő, bátor ember, tisztségviselő’ jelentés – ez a jobbfejta csendőrökre nagyon is illik.

No de mi van az ördögi *ármányossal*?!

Az ördögi jelző érdekes módon a szó egyik nagyon korai fennmaradt lejegyzésében is előfordul. 1674-ben Füleken vizsgálatot indítanak az *engedetlen* (Fehértói Katalin jelzője), a fegyverviselést megtagadó paraszttisztek ügyében. Ez első tanúvallomásban ez áll:

„[...] az katonak [...] bé jövőn egykor falujokban [...] oda hivatvan ezen akkori fő gondviselőt [hadnagyot] s – fatenst, harmad magaval be rekesztette az hazban, kire nézve mondotta: te *ármányos*, eördög atta lelkű, kezedet, labadat eözve torom, eddigh katonanak voltai barattya, de az utan ellensege leszesz.”

Fehértói Katalin szerint a szövegből „kitűnik az, hogy a katonák a hadnagyi tisztségviselésért, az *ármányosságért*, vagyis a fegyveres *ellenszegülés* miatt haragudtak a parasztoakra.”

Hasonlítsuk össze mindezt a klézsei adattal:

- Klézsen *ördögi ármányos* 2021-ben, Füleken *ármányos, ördög atta lelkű* 1694-ben.
- Klézsen az *akaratos* gyermekre és papra mondják, Füleken az *engedetlen, ellenszegülő* paraszttisztekre.

A szókapcsolat formájának nagy fokú hasonlósága, valamint jelentésének egyezése semmiképp sem lehet véletlen.

Fehértói Katalin nem foglalkozik az „ördög atta lelkű” jelzős kapcsolattal, csupán azt mondja, az *ármásból* a *zsákmányos* analógiájára alakulhatott ki a pejoratív árnyalatú *ármányos* – nyilván, mert úgy tartja, ez a magyarázat elégséges.

Nekem viszont úgy tűnik a klézsei adat fényében (is), amelyből kiderül, hogy a szó engedetlenségre, ellenszegülésre, lázadásra utal, hogy a *zsákmányos* szó jelentésével való kontaminálódás miatti pejoratív jelentésváltozás nem életszerű. A *zsákmányos* ugyanis *zsákmányolt*, *rabolt* ugyan, de ez elég távol áll az engedetlenség, ellenszegülés, lázadás jelentéstartománytól, a fejüket netántán rablásra adó *ármások* (katonák, rendőrök) pedig egyáltalán nem lázadás céljából fosztogattak.

Úgy vélem, ezért a *zsákmányostól* eltérő irányban kell keresgelnünk. Lehetséges, sőt valószínű, hogy egy *ördögi*, engedetlen lény előképét kell feltételeznünk, hogy elfogadható magyarázatot találjunk. Nem nehéz az *engedetlen*, *ellenszegülő*, *lázdó*, *ördögi ármányost* magával a Sátánnal azonosítani, aki a zsidó, keresztény és az iszlám vallásban egy olyan Isten ellen *lázdó*, bukott angyal, aki Isten és az emberiség ellenségeként jelenik meg.

Ezzel pedig vissza is jutottunk oda, ahonnan az etimológusok elindultak a 19. században: hogy az *ármányos* a zoroasztrizmusban szereplő Ahrimánnak (a három nagy monoteista vallás Sátánjának az előképe) a jelzője. Meglepő módon ugyanerre az eredményre jut a dilettánsokat az őstörténettől kivont karddal elűző Szendrei László is, aki nagy ívű tanulmányban tekinti át legfőbb vallási fogalmaink megnevezését, éppen ezért Fehértói Katalinnal vitatkozva megjegyzi az „*ármányos*, *eördög* *atta lelkű*” kapcsán, hogy „a fentiek mellett a forrásszövegekben az ahrimáni tulajdonságok is tetten érhetők” (Szendrei 2014: 54).

András, András, miért viszel engem kísértésbe, és küldesz vissza a 19. századba, mikor az *ármányosban* *Ármányt* látták, Ahura Mazda (az Öregisten) ellenfelét?!

ELSÜL A KAPANYÉL – DE TÖPÉNC S NÉLKÜL

Fehérlófia ellenfele, Kapanyányi Monyók kiléte után kutakodtam, mikor feltűnt annak *kapanyélfaszú* jelzője. Nosza, hívjam'sza fel Duma Andrást, ő biztosan tud segíteni. Nagy körmönfontan előadom neki kérdésemet, de nem rökönödik meg, mert annyira benne él még a népi kultúrában, hogy neki természetes erről is beszélnie.

Klézsen *kapanyélnék* vagy *kapanyélfaszúnak* azt az embert nevezik, aki olyan helyre megy, ahol nem fogadják szívesen, ahol nem lenne helye, például egy besúgó vagy szekus megjelenik egy társaságban. Él az a mondás is, hogy: „bédugja az arrát, mint a kapa nyelit”, értsd: olyan helyre megy, ahol nincs keresnivalója.

Facebookon is rákérdezek ismerőseimre, ki mit tud a kapanyélfaszúról. A szintén klézsei Istók György szerint az a mondás, miszerint „ha Isten akarja, a kapanyél is elsül” nem a puskaként elsülésre utal, hanem arra, hogy Isten segédelmével a száraz fasz is képes közösülni, igaz, már tőpénc nélkül. Hogy szabatosabban fogalmazzam meg mindezt: a kapanyélfaszú öregembernek a fasza már száraz, nincs tőpéncse (ondója), azaz képtelen az utódnemzésre, képtelen teremteni (márpedig minden más fasz igen). A tőpénc szótározatlan moldvai tájszó, a székely nyelvjárásokban tőppénc formában él, és a kicsi, elcseszett embert szólítják így, ha meg akarják sérteni. Tudni kell azt is, hogy a kapa nyelének a legszárazabb fából kell készülnie, mert ha a meleg hatására összetöpped, akkor meglazul a kapa, és csupa kínlódás vele a munka.

Ezek után kézdiszéki öreg ismerőseimtől érdeklődgettem kedélyesen, „na hogy van, János bátyám, elsül-e még a kapanyél?” A városiak kivételével mindenki értette, miről is kérdezem, volt, aki büszkén állította, hogy az aszszonyt hetente kétszer is megbúbolja, más meg lemondóan legyintett, hogy rég volt az, fiam...

Szakirodalom

Fehértói Katalin 1971. Történelem és szómagyarázat. Ármás, ármányos. *Magyar Nyelv* LXVII: 432–9.

Szendrei László 2014. *A „magyarok istene”: művelődéstörténeti tanulmány*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 54.

Sántha Attila

komparatista, költő

Előretolt Helyőrség Íróakadémia

E-mail: santhaattilab@gmail.com